

"לא תעמד על דם רעך אני ה'" (ויקרא י"ט, טז) – המוטיבציה הדתית להצלת חיים במוסר המקרא

תקציר

עיון בחלק הסיפורי של המקרא מלמד על השלכות רעיוניות ומעשיות, המפרשות את רוח החוק: "לא תעמד על דם רעך – אני ה'" (ויקרא י"ט, טז) – כתביעה מן האדם (גבר, אישה או נכרי) לצאת חלוץ לפני ה' עד כדי הקרבה עצמית בעתות שלום כבעתות מלחמה.

ההכרה, שה' יודע מחשבות, ממריצה את האדם לפעול למען הזולת – מעבר למוטיבציה הנובעת מן הערבות ההדדית.

1. מוטיבציה פרקטית ומוטיבציה ריגושת

החוק המקראי: "לא תעמד על דם רעך" (ויקרא י"ט, טז) – מנומק בסמוך: "אני ה'" – המצווה. על-פי לשון החוק, קיימת זיקה בין החיוב להציל רַע מסכנת חיים לבין הקביעה, שביצוע מעשה ההצלה הוא ציווי של ה'.

כדי לעמוד על משמעות המוטיבציה, הטמונה בחוק זה – נעיין תחילה בסיפורים מן המקרא, המציגים מוטיבציה שאינה דתית: בין היא פרקטית-תכליתית ובין היא אימהית-ריגושת. נפתח בציון הסיפורים, שהמניע למעשים האלטרואיסטיים בהם – מושפע מהבטחות להטבות כלכליות ומעמדיות.

מהסיפורים מימי מלכות שאול ודוד – עולה, כי יחידות עילית ("הגיבורים") זכו להערכה, ואף להטבות על הצטיינות – כמקובל באותם ימים: ¹ הטבות כלכליות (אדמות נחלה), עלייה בדרגה, ובמקרים מיוחדים – אף חיתון עם משפחת המלוכה.

דוגמה לכך – דברי שאול לפני המלחמה עם גלית: "והיה האיש אשר יכנו – יעשרנו המלך עֶשֶׂר גדול, ואת בתו יתן לו, ואת בית אביו יעשה חפשי בישראל (שמואל א' י"ז, כה), וכן: "כל מכה יבוסי בראשונה – יהיה לראש ולשר" (דברי הימים א' י"א, ו).²

תאריכים: מקרא, פרשנות, פרשנות פנים-מקראית.

מילות מפתח: מוטיבציה דתית, עמידה על הדם, סיפורי הצלה, חלוצי צבא, רוח ה', יראת ה'.

1. ראו מ' גרסיאל, **מלכות דוד, מחקרים בהיסטוריה ועיונים בהיסטוריוסופיה**, תל אביב תשל"ה, עמ' 51-52, ראו ש' אביבי, עקרונות המלחמה בארצות המקרא **בתקופת ההתנחלות ובתקופת המלוכה**, עבודת מוסמך, אוניברסיטת בר אילן, רמת גן, תשנ"ו, עמ' 75, 137-138.

2. ראו גם יהושע ט"ו, טז; שופטים א', יב: הבטחת עכסה – למכה קרית-ספר וחובת נתינת עשרה כסף וחגורה – לעושה מעשה גבורה בגדוד של יואב הנלחם באבשלום (שמואל ב' י"ח, יא-יב). גרסיאל, (לעיל), עמ' 52, הערה 19 מבאר, שזו דרגה צבאית (או הענקת חגור לוחם).

רעיון זה עומד בבסיס דברי שאול הלועג לאנשיו: "גם לכלכם יתן בן ישי שדות וכרמים!! לכלכם ישים שרי אלפים ושרי מאות?!" (שמואל א' כ"ב, ז).

הנחת-היסוד של דברי שאול היא, שאינטרסים כלכליים ומעמד חברתי – עשויים להשתנות לפי הנסיבות הפוליטיות; לפיכך נאמנות אנשיו, החשודים באינטרסנטיות, מוטלת בספק: חסרה להם מוטיבציה ערכית, המייצבת נאמנות צבאית, שלא תתפוגג באמצעות פיתויים. ההכוונה להטבות כלכליות ומעמדיות – מתאימה לארגונים צבאיים, שכן צבאות בשעת מלחמה זקוקים לאמצעים להגברת המוטיבציה של הלוחמים – כדי לשמר את חוסנם ולהגביר את המאמץ לנצח.

לעומת זאת, מצוי בסיפורי-המקרא בסיס מוטיבציוני-ערכי [על-פי מחקרו של א' סימון על "נשים מצילות במקרא"], המתמקד באלטרואיזם, הנובע מרגש אימהי.³ לדעת סימון: "ומן האם המקראית מצפים כאמור לא רק להעניק חיים לילדיה – בלידתם, וחיות – בגידולם, אלא גם לגונן על חייהם ועל חיי זולתם".⁴

ואכן, כך עולה מכמה מסיפורי המקרא:

הצלת-ישמעאל על ידי הגר בסיוע המלאך (בראשית כ"א, יז-יט); הצלת-משה על ידי יוכבד ומרים (שמות ב', ב-ט); סיפור הבאת המנחה ונאום הפיוס של אביגיל, שהצילה במעשיה את משפחתה – מפני זעמו של דוד (שמואל א' כ"ה, יד-לה); סיפור הצלת בן הצרפתי בידו אליהו הנביא לאחר התחינה של אמו (מלכים א' י"ז, יז-כד); סיפור ההפצרות של השונמית באלישע הנביא, שיעשה מאמץ להציל את בנה (מלכים ב' ד', כ-לז); סיפור הברחת יהואש מתוך בני המלך המומתים והסתרתו על ידי יהושבע⁵ דודתו (מלכים ב' י"א, ב-ג, דברי הימים ב' כ"ב, יא-יב).

לדעת סימון, תופעה זו קשורה לתפיסה הרחבה של "האימהות", היוצרת ציפייה לביצוע פעולות אלטרואיסטיות – כמתחייב מרגשות טבעיים של מסירות לבני-משפחה.⁶

2. מוטיבציה דתית

תכלית מאמר זה היא הבהרת המשמעות הדתית, הנגזרת מן ההקשר בין החוק בספר ויקרא: "לא תעמד על דם רעך" – לבין ההנמקה שלאחריו: "אני ה' " (ויקרא י"ט, טז).

עיון בכמה מסיפורי הצלה המתוארים במקרא – יאפשר לנו להשיב על השאלות הבאות: מהי המשמעות של החוק: "לא תעמד על דם רעך" (שם) לפי פשוטו של מקרא? מי קהל היעד, שאליו מכוון החוק?

כיצד מתוארת המוטיבציה הדתית בסיפורי הצלה במקרא?

3. א' סימון, "וילך מנוח אחרי אשתו, מקום האישה בחברה המקראית", בתוך: **בקש שלום ורדפהו, שאלות השעה באור המקרא, המקרא באור שאלות השעה**, תל אביב, תשס"ב, עמ' 99-101. ראו גם את הרחבת הדיון על סיפור אביגיל: "אביגיל מונעת את דוד מבוא בדמים – אלימות פוליטית במקרא", **שם**, עמ' 177-217.

4. א' סימון, **שם**, עמ' 101.

5. יהושבעת – בדברי הימים ב' כ"ב, י"א-י"ב.

6. בהמשך דבריו שם מציין סימון מפורשות: "התפיסה הרחבה הזאת של האימהות הכוללת הצלת נפשות".

2.1 ביאור החוק: "לא תעמד על דם רעך" (ויקרא י"ט, טז)

האיסור המופיע בכתוב הוא: "עמידה על דם".

ביטוי זה יכול להתפרש, כפשוטו, בשלוש אפשרויות:

א. הפירוש המופיע ברש"י בפירושו לפסוק:⁷ "לראות במיתתו, ואתה יכול להצילו, כגון טובע בנהר וחייה או לסטים באים עליו", כלומר, יש למנוע מחדל של אי ההצלה, שֶׁכֵּן אסור להיות חסר מעש, כאשר ניתן לסייע לזולת בעת מצוקה קיומית.

ביאור זה התקבל בספר החוקים של מדינת ישראל, בשנת תשנ"ח, ונוסח בחוק: "לא תעמד על דם רעך":⁸

"חובה על אדם להושיט עזרה לאדם, הנמצא לנגד עיניו, עקב אירוע פתאומי, בסכנה חמורה ומיידית לחייו, לשלמות גופו או לבריאותו, כאשר לאל ידו להושיט את העזרה מבלי להסתכן או לסכן את זולתו".

על-פי גישה זו, העמידה על הדם מתפרשת כביטוי, הדומה למושג: "עמידה מנגד", המופיע בנבואת עובדיה: "ביום עמדת מנגד" (פסוק יא) ובמזמור ל"ח בתהילים: "יִרְעֵי מִנְגַד נִגְעֵי – יַעֲמְדוּ, וְקִרְוֵי – מִרְחוֹק עֲמְדוּ (יב)".⁹

יש להדגיש, שלשון החוק עוסקת בעמידה-ללא תוספת ביאור: "מנגד".

בפירוש זה ישנו ערפול, שהרי אין בכתוב תוספת מבארת של משמעות העמידה המהווה חטא.

ב. אסור לבסס הצלחה באמצעות מוות של אחר.¹⁰

הביטוי: "עמידה על הדם" קשור להריגה – בדומה ללשון יחזקאל: **עמדתם על חרבכם** (ל"ג, כו);¹¹ ללשון מגילת אסתר: "לְהַקְהֵל וּלְעַמּוֹד עַל נַפְשָׁם" (ח' יא, ובדומה – ט', טז); וכמו-כן ללשון דברי הימים ב': **ויעמדו בני עמון ומואב על יְשֻׁבֵי הַר שְׁעִיר הַחַרְיָם וְלֹהֲשֵׁמֵי־דָם** (כ', כג).

הסבר זה מתאים בהקשרו אל החוקים הסמוכים בויקרא י"ט: איסור עוול במשפט, רכיל ושנאת רֵעֵךְ (טו-יז).

על-פי פירוש זה "עמידה על הדם" אינה אלא כלל מוסרי – בדומה אל: "ואהבת לרעך כמוך אני ה'" (שם יח).¹²

הרחבה של פירוש זה מצויה במאמר של יי אלדן.¹³

7. פירוש זה מסתמך על **תורת כהנים**, ד, ח.

8. **ספר חוקים** 1670, סעיף 1א. ראו דיון מקיף על כך אצל נ' הנדל, "חוק לא תעמד על דם רעך התשנ"ח, 1998 השראה ומציאות", **מחקרי משפט**, ט"ז, תשס"א, עמ' 229-275 (ראו סקירת ספרות שם).

9. רש"י על ויקרא י"ט טז: "**לא תעמד מנגד**, אלא ניתן להצילו בנפשו של רודף". מ' בולה, **ויקרא ב** (דעת מקרא), ירושלים תשנ"ה, עמ' סו, מבאר: "לא תעמד באפס מעשה על דם רעך, כלומר שחיי רעך בסכנה".

10. מ' פארן, **עולם התנ"ך, ויקרא**, תל אביב, תשנ"ד, עמ' 134. ראו J. Milgrom, *Leviticus, 17-22, A New Translation with Introduction and Commentary* (AB), New York 2000, p. 1645. הסבר קרוב לכך נמצא בדברי ר' יצחק אברבנאל, **פירוש על על התורה**, ירושלים תשס"ה, עמ' 211-212: "... ואם לא יהא רכיל, לא יעמוד על דם רעהו, כי לא יהיה סבה לשפיכות דמו".

11. ר' כשר, **ספר יחזקאל עם מבוא ופירוש** (מקרא לישראל) ב', ירושלים תשס"ד, עמ' 644-645, מסביר שמשמעו: קיום על החרב (או ביטחון בחרב וכוונה להגן בכוחכם על ארצכם ועל אדמתכם).

12. פירוש זה מקבל אישור מן הסיומת הדומה: "אני ה'". רעיון זה ניתן לקבל, שכן הוא דומה בסיומת: "אני ה'", ומתאים ללשון הכתוב ולרוחו, אך הפירוש, שיובא להלן, המסתמך גם על פרשנות פנים-מקראית, נראה לנו סביר יותר מקודמו.

13. יי אלדן, "לא תעמד על דם רעך, גלגולו של רעיון ורישומיו על החברה בישראל", **אקדמות**, י"א,

לדבריו, "לא תעמד על דם רעך" (ויקרא י"ט, טז) הוא חוק קזואיסטי, המתאר מצב, שבו אדם עומד בתוך שלולית דם של אדם אחר, שלא הוא פגע בו. "עמידה על דם" פשוטה – כמשמעה: תיאור ציורי של אדם בתוך שלולית של דם. קוראי החוק מצפים לפעולה חיובית מצד העומד בשלולית הדם – כדי למנוע את מחדל אי-ההצלה. הדם הגלוי זועק לטיפול רפואי, אם עוד ניתן להציל את הפצוע, או למשפט ולנקמה – אם האדם נהרג.¹⁴ הקשר בין העומד בתוך שלולית הדם לבין הנרצח הוא גלוי לעין: קרבתם הפיזית ממחישה את הקשר בין שתי הדמויות ומבטאת ציפייה לערבות הדדית. פירוש קרוב לפירושו של אלדן הוא פירושו של יש"ר לפסוקנו: "לא תעמוד על דם רעך", כלומר אל תעמוד במקומך, סמוך לדם רעך הקרוב להישפך, אלא אמץ כוח וְלֶךְ להציל דמו מיד רודפיו או מסכנה גלויה".¹⁵

2.2. הדמיון הסגנוני והרעיוני בין החוק לבין סיפור "רצח עמשא" (שמואל ב' כ', ט-יג)

דברי אלדן, שהובאו לעיל, מתבארים באמצעות דמיון סגנוני בין לשון החוק: "לא תעמד על דם רעך" (ויקרא י"ט, טז) – לבין לשון תיאור ההתייחסות של לוחמי-דוד למראה גופתו של עמשא: לאחר תיאור רצח עמשא נאמר: "ואיש עמד עליו מנערי יואב ויאמר: מי אשר חפץ ביואב ומי אשר לדוד – אחרי יואב! ועמשא מתגלגל בדם בתוך המסילה. וירא האיש כי עמד כל העם, ויסב את עמשא מן המסלה – השדה, וישלך עליו בגד; כאשר ראה כל הבא עליו – וְעָמַד" (שמואל ב' כ', יא-יב).

התיאור מתייחס לגופתו של עמשא, "שר צבא ישראל":¹⁶

השורש: "עמ"ד" ומלת היחס: "על" – מופיעים בהקשר זה שלוש פעמים. במהלך תיאור האדישות מופיעה המילה "דם", המבארת את מעשה הדמויות הרבות (האנונימיות) – כמי שעומדים בתוכה ללא מעש.

התמונה של חבר לנשק, המתגולל בתוך דם, והכל עומדים בתוך שלולית דמו – קשה לכל המשתתפים באירוע. רק אחרי שמעבירים את הגופה מן "הדרך" אל "השדה", מתחדש המרדף (פסוק יג).

בתיאור אפיזודה זו (המהווה פרשנות פנים-מקראית) – עשה כותב הסיפור שימוש בלשונו של החוק: "לא תעמד על דם רעך" (ויקרא י"ט, טז).

מסתבר, כי המילים המנחות בתיאור זה הן ראייה לפירושו של אלדן ללשון החוק – פירוש, שנקט כותב סיפור רצח עמשא.

תשס"ב, עמ' 12, 17-18.

14. על חובת התייחסות לדם שפוך (במיוחד דם נקי) – ראו בחיבורי: **הדרישות של ה' מן הנוכרים בספרות ההיסטוריוגרפית ובספרות הנבואה במקרא**, עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר אילן, רמת גן תשס"ג, עמ' 106-107. ראו סקירת ספרות שם.

15. ר' יצחק שמואל ריגיי (יש"ר), **ספר תורת האלוקים, ויקרא**, וינה ה'יתקפ"א, (דפוס צילום ירושלים תשס"ד), עמ' 194.

תודה למר אסף מאלני על הפנית תשומת-לבי לפירוש זה.

16. על-פי מלכים א' ב', ה.

3. ההסבר המוטיבציוני: "אני ה'" (ויקרא י"ט, טז)

ההסבר: "אני ה'", הנלווה לחוק, מוסבר על ידי ר' אברהם בן עזרא כדלהלן: "רואה מה שאתה עושה בסתר",¹⁷ כלומר, הידיעה, כי מעשי בני אדם נצפים על ידי ה', אינה מאפשרת התחמקות מעונש על מחדל אי ההצלה.

רעיון זה דומה להסבר על איסור הרצח, הניתן לנוח ולבנינו לאחר המבול: "כי בצלם אלהים עשה את האדם" (בראשית ט', ו).

על-פי דברים אלו, הריגת אדם מחייבת נקמה אלוהית¹⁸ – בשל הזיקה בינו לבין ה', המבוארת בקביעה, כי האדם נברא ב"צלם אלהים" (שם א', כז).

מ' גרינברג¹⁹ מסיק מכך: "פשעו של הרוצח הוא אינסופי, כי לחיי הנרצח אין ערוך... עוול מוחלט בוצע, פשע נגד האלוהים שבצלמו נברא האדם,²⁰ פשע שאינו נתון לרחמי אנוש".

בספר משלי, מבוארת חובה זו באמצעות הסבר תאולוגי:

"הצל לקחים למות ומִטִּים לְהַרְגֵם אִם תַּחֲשׁוּךְ. כִּי תֹאמְרוּ: הֵן לֹא יִדְעֵנו זֶה, הֲלֹא תִכֵּן לְבוֹת הוּא יִבִּין, וְנִצַּר נַפְשְׁךָ הוּא יִדְעֵךָ, וְהַשִּׁיב לְאָדָם כְּפִעְלוֹ" (משלי כ"ד, יא-יב).

הפחד מהמשפט האלוהי על מחשבות הוא תמריץ לציווי לנסות להציל מוצאים להורג במאמץ ובתושייה רבה. המוטיבציה להצלת הנפש המוצאת להורג היא אמונה, כי ה' שופט כל נעלם,²¹ ויש להימנע בכל דרך ממחדל אי ההצלה.

לפיכך ניתן לומר, כי חוק זה מדרבן את החברה להימנע ממחדל של אי הצלת נפשות:

על-פי האתיקה המקראית, ישנה ציפייה מיחידים ומקבוצות להבחין בקונסטלציה של סכנה, ולבצע מאמצי הצלה, שכן זה הוא רצונו של ה'. הציפייה להצלת נפשות מבוססת על **מוטיבציה, המוּנְעֵת מאמונה דתית.**

17. ראו בהרחבה, ב"י שורץ **תורת הקדושה, עיונים בחוקה הכוהנית שבתורה**, ירושלים תשנ"ט,

עמ' 272-277. הסבר זה מתאים לחוקים מגוונים, המופיעים סמוך לחוק זה בקובץ החוקים בויקרא י"ט (דוגמות לכך בפסוקים: ב, ג, ד, י, יב, יד, יח ועוד). אין מקום להגדיר את המאפיינים המיוחדים של קובץ זה כאן, אלא להתמקד בדיון התאולוגי בהקשר הספציפי לחוק: "לא תעמד על דם רעך" (ויקרא י"ט, טז). הרעיון התאולוגי, שה' צופה את מעשה בני האדם, ולפיכך עליהם להישמר אף ממעידות במסתרים – מתאים ללשון הקללות בספר דברים על מעשים **בסתר**: "ארור האיש, אשר יעשה פסל ומסכה... וְשֵׁם **בסתר**... ארור מכה רעהו **בסתר**" (דברים כ"ז, טו, כד).

18. במזמור ט' בתהילים – מכוונה ה': "דורש דמים" (יג). רעיון זה קשור להסמכת בני אדם: שופטים, מנהיגים ונביאים וכיו"ב – לבצע את שליחותו של ה' ולהרוג את הרוצח, אף אם הוא אוהו בקרנות המזבח (שמות כ"א יד). המונח "דרישת דם", דומה לניסוח האחריות של יחזקאל לשומעיו, שאם ייכשל: "ודמו מידך אבקש" (יחזקאל ג', יח, כ; ל"ג, ו'). ראו בהרחבה, בדיון על האחריות של קין למותו של הבל – בחיבורי, **הדרישות של ה' מן הנוכרים בספרות ההיסטוריוגרפית ובספרות הנבואה במקרא**, עבודת דוקטור, רמת גן תשס"ג, עמ' 107.

19. מ' גרינברג, "ערך האדם במקרא", בתוך: א' שפירא (עורך), **על המקרא ועל היהדות, קובץ כתבים**, תל אביב, תשמ"ה, עמ' 18.

20. על-פי דבריו, **שם**, עמ' 19-23, "צלם אלוהים" הוא כינוי לאישיות המייחדת כל אדם מזולתו, שניתנה על ידי ה'. רעיון זה קשור למושגים תאולוגיים, המופיעים בניסוחים ובהקשרים מגוונים. דוגמות לכך: "אלוהי הרוחות לכל בשר" (במדבר ט"ז, כב; כ"ז, טו), "אשר בידו נפש כל חי, ורוח כל בשר איש" (איוב י"ב ז), "כל הנפשות – לי הנה" (יחזקאל י"ח, ג). ראו על כך בהרחבה בחיבורי, **שם**, עמ' 107, הערה 649.

21. דוגמה למקבילות לרעיון זה בספר משלי: "ותִכֵּן רוחות ה'" (ט"ז, ב), "ותִכֵּן לבות ה'" (כ"א, ב).

מוטיבציה דתית מעין זו מצויה בכמה מסיפורי ההצלה במקרא:

המיילדות המצריות²² הצילו תינוקות (שמות א', טו-כא); רחב הצילה את המרגלים (יהושע ב', ג-כא); עובדיה אשר על הבית הסתכן והציל נביאים נרדפים (מלכים א' י"ח, ד, יג); עבד מלך הכושי הציל את ירמיה מבור הטיט (ירמיה ל"ח, ז-יג).

בסיפורים הללו המוטיבציה לתופעת האלטרואיזם – מבוארת בנימוק דתי, אף שבחלק מהמקרים מציין הכתוב את המצילים – כנכרים.²³

בסיפורים הללו יש הסבר מוטיבציוני למעשה:

המיילדות **יראו את ה'** (שמות א', יז, כא); רחב **הכירה בכוחו של ה'** (יהושע ב', ט-יא); עובדיה אשר על הבית **"ירא את ה' מאד"** (מלכים א' י"ח, ג). בנבואת ירמיהו, המשבחת את עבד מלך הכושי, שהצילו מבור הטיט, מנומק מעשהו: **"כי בטחת בי נאום ה'"** (ירמיה ל"ט, יח). כלומר, הזיקה של הדמויות לה' – הניעה אותן לבצע פעולות הרואיות של הצלה.

רעיון המוטיבציה הדתית קיים גם בבסיס דברי השכנוע של מרדכי לאסתר להציל את עם ישראל מגֵזַרְת השמדה:

"אל תדמי בנפשך להמלט בית המלך מכל היהודים, כי אם החרש תחרישי בעת הזאת, כְּנֹחַ והצלה יעמוד ליהודים ממקום אחר, וְאַתָּה וּבֵית אֲבִיךָ תֵּאבְדוּ. וּמִי יוֹדֵעַ, אִם לַעֲת כֹּזֵאת הֲגַעַת לְמַלְכוּת" (אסתר ד', יג-יד).

על-פי דברי מרדכי לאסתר, לא ניתן להימלט מעונש מידי ה', אם לא תיחלץ אסתר לעזור לעמה בשעת הסכנה.

הנחת-היסוד של מרדכי היא, כי הימנעות ממאמצי הצלה, כאשר נקריה ההזדמנות הראויה – עלולה להביא לסנקציה אלוהית: **"וְאַתָּה וּבֵית אֲבִיךָ תֵּאבְדוּ"**.

זאת – מתוך אמונה, המפרשת את הגעתה של אסתר למעמד חשוב בבית המלך – כאפשרות להכוונה אלוהית להציל את העם מסכנה: **"ומי יודע אם לעת כזאת הגעת למלכות..."**²⁵.

22. ישנו פולמוס על זהותן של המיילדות, ראו סקירת פרשנות מסורתית אצל נחמה לייבוניץ, **עיונים בשמות בעקבות פרשנינו הראשונים והאחרונים**, ירושלים תשמ"ד, עמ' 29-33. סביר להניח, כי הן היו מצריות, שכן הציווי של פרעה ל"מילדות העבריות" (שמות א', טו) (המילה "מילדות" – משמעה בבינוני פיעל – פועל יוצא [transitive verb], ומשמעה: המיילדות את העבריות, המסייעות ללידה של העבריות), להמית את ילדי ישראל, מצטייר בכתוב כקנוניה להמתת הילדים בסתר (שם, טז). הדעת נותנת, כי פרעה לא שיתף עבריות במזימתו. תומכת בכך המסורת הפרשנית, שנשתמרה אצל יוסף בן מתתיהו [יוספוס פלביוס], **קדמוניות היהודים** (מהדורת א' שליט), ירושלים, תל אביב, תש"ד, עמ' 58: "שמילדות מצריות תשגחנה בשעת חבליהן של נשי העברים ותקפדנה על לידותיהן".
23. י' הופמן, **ירמיה עם מבוא ופירוש ב'** (מקרא לישראל), ירושלים תשס"א, עמ' 695, טוען: "דווקא אדם ממוצא נוכרי נהג בחסד, שלא כישראלים". על התפיסה המקראית, המטילה על נוכרים חובה להציל ישראלים, המצויים במצוקה קיומית – כתבתי בחיבורי: הדרישות של ה' אל הנוכרים בספרות ההיסטוריוגרפית ובספרות הנבואה במקרא, עבודת דוקטור, בר אילן תשס"ג, עמ' 49-50.
24. ראו דיון ספציפי על כך אצל מ' מרגליות, "ממקום אחר (אסתר ד', יד)", **בית מקרא, ל"א**, תשמ"ו, עמ' 6-9.
25. דברי מרדכי לאסתר דומים רעיונית לדברי החכם בספר משלי שהובאו לעיל: "הצל לקוחים למות ומטים להרג אם תחשוך. כי תאמר: הן לא ידענו זה, הלא תִכֵּן לבות הוא יבין, וְנִצֵּר נִפְשֶׁךָ הוּא יִדְעַע והשיב לאדם כְּפִעְלוֹ" (משלי כ"ד, יא-יב). בשני המקרים – האפשרות להימנע ממאמצי הצלה, נחשבת כמחשבה פסולה. האמונה, כי ה' שולט על בני אדם, מניעה את בני האדם בשני המקורות הללו, להתאמץ כדי להציל אנשים מסכנה.

האמונה כי ה' שופט – ממריצה את אסתר להכריז על צום,²⁶ ולאחר מכן – ליזום מבצע הצלה, הכולל הסתכנות מרובה (שם ד', טז-ז', ח).

עיון בכתובים הללו מלמד, כי האפשרות לנהוג בפסיביות – היא נוחה ובטוחה, וכך, על-פי רוב, נוהגת החברה הרגילה. האידאה העולה מהכתובים קוראת לגייס תעצומות-נפש – כדי להצליח במאמצי ההצלה.²⁷

4. המוטיבציה הדתית של "חלוצי הצבא" והזוכים להשראת "רוח ה'"

המוטיבציה הדתית כבסיס אתי להצלת נפשות – מתגלה הן במוסד: "חלוצי הצבא", והן **בתיאורי הזוכים להשראת "רוח ה'"** בסיפורי-הקרב במקרא.

הרעיון של האמונה בה' כמרכיב יסודי במושג: "רוח הלחימה"²⁸ – משתמע במחקר אטימולוגי של המושג: "חלוץ צבא":

השם: "חלוצי צבא" – נזכר לראשונה בסיפור המלחמה במדין (במדבר ל"א, ה), והוא מופיע בסיפור ההשתתפות של בני גד, ראובן וחצי שבט המנשה בכיבוש הארץ (שם, ל"ב, כז; יהושע ד', יג). הוא גם מובא ככינוי לאנשי-יהודה בצבאות דוד (דברי הימים א' י"ב, כה, ובשינוי קל: החלוץ לצבא – שם כד) וככינוי לאנשי בנימין בצבא יהושפט (דברי הימים ב' י"ז, יח).

בני גד, בני ראובן וחצי שבט המנשה – הגדירו את התחייבותם להיות "חלוצי צבא" בביטוי: "ואנחנו נחלץ חַשִׁים" (במדבר ל"ב, יז), דהיינו הם יחוש (יזדרזו) יותר מהאחרים.²⁹

משמע היסוד של המושג "חלוץ" נגזר מהשורש "חלץ": להסיר, לשלוף.³⁰

26. על בירור משמעותו של הצום בסיפור אסתר – ראו: י' גרוסמן, "בין משתה לצום במגילת אסתר", בתוך: **הדסה היא אסתר, ספר זיכרון להדסה אסתר (דסי) רבינוביץ ז"ל**, קובץ מאמרים על מגילת אסתר (א' בזק – עורך), אלון שבות, תשנ"ז, עמ' 73-81.

27. ראו מ' גרינברג, "מסירות נפש וקידוש ה'", בתוך: "ערך החיים במקרא", בתוך: **קדושת החיים וחירוף הנפש, קובץ מאמרים לזכרו של אמיר יקותיאל**, בעריכת י' גפני, א' רביצקי, ירושלים, תשנ"ג, עמ' 51-53.

28. ראו על כך ש' אביבי, **עקרונות המלחמה בארצות המקרא בתקופת ההתנחלות ובתקופת המלוכה**, עבודת מוסמך, אוניברסיטת בר אילן, רמתן גן תשנ"ו. עמ' 135-136, בתמציתיות כתב על כך: P. Dyk, "The Heroic View of War", in **Violence and the old Testament, Old Testament Essays**, 16, 2003, p.107; ראו על כך בהרחבה אצל: J. A. Wood, "Holy War: Israel Active", in **Perspective on War in the Bible**, Macon 1998, pp. 35-47.

29. N. Helfgot, "Shall Your Brothers Go Into Battle While You Remain Here?", **An Analysis of Numbers 32, Tradition**, 32, 1998, pp. 119-133. משה חושש מהוצאת בני גד, ראובן וחצי שבט המנשה מקרב העם, כפי שישמעאל ועשו נדחו מקרב משפחתם.

30. הצירוף: "נחלץ חושים" המופיע כאן מדגיש את המהירות "חושים". (השוו שמואל א' כ', לח: "מִהֲרָה חושה", וראו גם ישעיה ח', א, ג, חבקוק א', ח ועוד).

ראו: B.A Levine, **Numbers 21-36, A New Translation with Introduction and Commentary**, New York: J.J.P.S. Els **New Dictionary of Old Testament Theology and Exegesis** 2, "חלץ", 2000, pp. 489-490. 1997, p. 658.

על השורש "חלץ" – עיינו בהרחבה במ"צ קדרי, מלון העברית המקראית, רמת-גן תשס"ו, עמ' 309-310.

הלוחם החמוש בכלי מלחמתו – ב"חגורתו אשר במתניו" (מלכים א' ב', ה), "מְצַמְדַת אל מתניו בתערה" (שמואל ב' כ', ח) – שולף מן החלץ (מותן, או העצם שמתחתיו)³¹ את חרבו, ובה הוא נלחם.

משמעות הביטוי "חלוצ" דומה למשמעות המושג "שולף חרב".³² לפיכך "החלוצות חושים" – משמעה: לוחמה מהירה וראשונית.

במדבר וביהושע מסופר כי ה"חלוצים" עוברים לפני ארון ה' (יהושע ו', ז), לפני ה' (במדבר ל"ב, כב, כט, לב; יהושע ד', יג), לפני הכהנים (שם ו', ט). הליכתם לפני הארון מלמדת על המוטיבציה הדתית:

קרבת אלוהים, שבה חפצו, היא שהניעה אותם לרוץ בראש המחנה – לפני ארון הברית, שיצא בראש הלוחמים במלחמות, על-פי המסופר במקרא.³³

חוקרים אחדים³⁴ טוענים, כי חלק מ"חלוצי הצבא" היו נזירים – כדוגמת שמשון: "בפרע פרעות בישראל" (שופטים ה', ב); והנזירים, הרמוזים בספר עמוס (ב', י-יא), קשורים למלחמה על כיבוש הארץ. דעה זו מבארת את המוטיבציה הדתית של חלוצי-הצבא, שקיבלו על עצמם: "עד מלאת הקמם, אשר יזיר לה, קדש יהיה" (במדבר ו', ה).³⁵

המושג: "רוח ה'" מהווה תיאור מוטיבציוני להגדרת דמותם של שופטים מושיעים – כדוגמת עתניאל (שופטים ג', י), גדעון (ו', לד), יפתח (י"א, כט), שמשון (י"ג, כה; י"ד, יט; ט"ו, יד), והוא מופיע גם אצל המלכים הראשונים: שאול (שמואל א' י"א, ו), דוד (שם ט"ז, יג).

לדעת ויסמן,³⁶ "רוח ה'" – משמעה: התגלות בלתי-אמצעית של הרוח על האדם, הנעשית באופן ספונטני, והיא קשורה עם מוקד של התרחשות ועם התערבות, שיש עמה מפנה מכריע – הן ביחס לאישיות עצמה והן ביחס לסביבה החברתית.

ההתגלות משמשת דחף ומניע לפעילותו המיוחדת של האיש ולהתערבותו במהלך ההתרחשות, כלומר, האישיות הכריסמטית (הזוכה לרוח ה') מגלמת בהתנהגותה את רצון האל ומהווה זרוע ארוכה לביצוע תכניתו הצבאית.

המוטיבציה הדתית באה לכלל ביטוי בדברי כמה מן המנהיגים שנזכרו לעיל:

השוו אהוד: "רדפו אֶחָרֵי כִי נָתַן ה' אֶת אֲבִיכֶם בַּיָּדְכֶם" (שופטים ג', כח), ויונתן: "עֲלֵה אַחֲרַי, כִּי נָתַתֶּם ה' בַּיָּד יִשְׂרָאֵל" (שמואל א' י"ד, יב).

-
31. בין קצה הצלעות לאגן הירכיים, כמתואר בירמיה: כל גבר ידיו על חלציו – כיוולדה" (ל', ו). ראו דיון על כך אצל א"י הלוי, "בירור מושגים במונחי הניתוח, חלצים, מתנים, ירכים וכסלים", לשוננו, ז', תרצ"ו, עמ' 246-248. י"צ מושקוביץ, במדבר (דעת מקרא), ירושלים תשמ"ח, עמ' שפה, מסביר: "אנו נחגור חלצינו במהירות".
32. מופיע ככינוי קיבוצי בשופטים ח', י; כ', טו; מלכים ב', ג' כו ועוד.
33. דוגמות נוספות לכך: במדבר י', לה-לו; שמואל א' ד', ד; י"ד, יח; שמואל ב' י"א, יא. על-פי שמואל א', ד' ד-כב, עם ישראל הובס, והארון נלקח בשבי הפלשתים.
34. ראו סקירות על כך: ז' ויסמן, "הנזירות במקרא – טיפוסיה ורשיה", תרביץ, ל"ו, תשכ"ז, עמ' 219-218; מ' וייס, ספר עמוס ב', ירושלים תשנ"ב, עמ' 95, הערה 856.
35. P. D. Miller, "God The Warrior: A Problem in Biblical Interpretation and Apologetics", in *Israelite Religion and Biblical Theology, Collected Essays*, Sheffield 2000, pp. 363-364. המגדיר את הלוחמה הישראלית כמלחמה נטולת פחד.
36. ז' ויסמן, מושיעים ונביאים, שני פניה של הכריזמה במקרא, בני ברק, תשס"ג, עמ' 64.

מנהיגים אלו, היוו מופת לפקודיהם בעוז רוחם ובאמונתם האיתנה בסיוע אלוהי בשדה הקרב – עד הניצחון.³⁷

5. סיכום

עיוננו, שעסקנו בו בעיקר בחלק הסיפורי של המקרא – בא ללמדנו על השלכות רעיוניות ומעשיות, המפרשות את רוח החוק: "לא תעמד על דם רעך – אני ה'" (ויקרא י"ט, טז) – כתביעה מן האדם (גבר, אישה או נכרי) לצאת חלוץ לפני ה' עד כדי הקרבה עצמית – הן בעת שלום והן בעת מלחמה.

הזיקה בין החובה המוסרית להציל נפשות: "לא תעמד על דם רעך" (ויקרא י"ט, טז) לבין ההסבר התאולוגי המופיע בסמוך: "אני ה'" – באה ללמד, כי ההכרה, שה' יודע מחשבות, ממריצה את האדם לפעול למען הזולת מתוך מוטיבציה דתית – נוסף על המוטיבציה, הנובעת מן הערבות ההדדית.³⁸

37. ראו ביאור המוטיבציה הדתית במלחמה של דוד מול גלית – במאמרו של א' רופא, "מלחמת דוד בגלית – אגדה, תאולוגיה ואסכטולוגיה", **אשל באר שבע**, ג', תשל"ז, עמ' 77-83. על הדמיון בין גלית לבין דמות המקלל – ראו מאמרי: "סיפור המקלל וסיפור המלחמה של דוד נגד גלית ומשמעות הדמיון ביניהם", **דף שבועי מאת היחידה ללימודי היסוד ביהדות, אוניברסיטת בר-אילן רמת גן**, 547, תשס"ד, עמ' 1-2.

38. ייתכן, שניתן לזהות רעיון זה גם באמצעות עיון במשל האסופית ביחזקאל ט"ז: הנבואה מתארת הלך (בנמשל – ה'), הרואה תינוקת מתבוססת בדמיה חסרת-אונים, ובאצילותו הוא מצילה, מאמצה ותומך בה בנעוריה (ז-יד). מעשה ההצלה והאימוץ, המיוחסים בנמשל אל ה' – מעידים על הערכה חיובית למעשה זה, אשר מהווה דגם להערצה ולחיקוי. ראו מחקרים מקיפים על אפיזודה זו אצל מ' מלול, "אסופים ואימוצם במקרא ובתעודות מסופוטמיות: עיון במספר מטאפורות משפטיות ביחזקאל טז א-ז", **תרביץ**, נ"ז, תשמ"ח, עמ' 461-482; ראו גם י' פליישמן, **הורים וילדים במשפטי המזרח הקדום ובמשפטי המקרא**, ירושלים תשנ"ט, עמ' 42-54; ראו גם פרשנות ר' כשר, **יחזקאל, עם מבוא ופירוש ב'** (מקרא לישראל), ירושלים תשס"ד, עמ' 331-334; על לימוד תפיסות עולם חברתיות מתוך משלים, עמדתו במאמרי: A. Nachshon, "References to Secondary Nations in Prophetic and Poetic Biblical Literature", **Jewish Political Study Review**, 16, 2004, p. 11.

